

УДК 304.42

В.Ю. КРАВЧЕНКО

ТЕОРІЯ «СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ» ДЛЯ XXI СТОЛІТТЯ

Кравченко Володимир Юрійович - магістр кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

У статті проаналізовано сучасні критерії «справедливої війни» з поділом їх на три групи – критерії початку, ведення та закінчення військових дій. Розглянуто вплив такого явища, як «війна з тероризмом» на застосування цих критеріїв.

Ключові слова: справедлива війна, тероризм, насилля, легалізація сили.

В статье проанализированы современные критерии «справедливой войны» с разделением их на три группы – критерии начала, ведения и окончания военных действий. Рассмотрено влияние такого явления, как «война с терроризмом» на применение этих критериев.

Ключевые слова: справедливая война, терроризм, насилие, легализация силы.

The modern criteria of «just war» with their division into three groups - the criteria for beginning, maintaining and the cessation of hostilities. The influence of such phenomena as the «war on terror» on the application of these criteria.

Keywords: just war, terrorism, violence, legalization forces.

© В.Ю.Кравченко, 2011

Вся історія розвитку людства пов'язана з еволюцією такого суспільного явища як війна. Незважаючи на прогнози та надії відомих гуманістів про те, що з прогресом цивілізації та моральним удосконаленням людства конфліктні форми взаємовідносин, такі як війна, поступово зникнуть, силові вирішення проблем залишається ключовим фактором зовнішньої політики. За словами В. Серебряникова: «Війна відноситься до історичних явищ, які розвиваються найшвидшими темпами» [4, с. 112]. В XXI столітті війна фундаментально видозмінилася і еволюціонувала, вона зазнала соціально-політичних, військово-технічних змін, але незалежно від цього в усі часи залишається необхідність її обґрунтування. В даному дослідженні ми розглянемо війну у рамках теорії «Справедливої війни» (Just war), яка дає нам змогу, з етичної точки зору, оцінити її вплив на життя людства.

Актуальність дослідження полягає в тому, що війна як суспільне явище продовжує займати важливе місце у міжнародних відносинах та використовуватися для вирішення зовнішньополітичних цілей. У XXI столітті під впливом суспільного розвитку теорія «справедливої війни» отримала нове життя, що виражається у формуванні нових принципів справедливого ведення війн. Метою дослідження є з'ясування сучасних критеріїв «справедливої війни» та їх використання для обґрунтування нормативності збройних дій.

У сучасних умовах на еволюцію природи війни впливають: політична мораль, існуючі подвійні цінності в міжнародних відносинах, структура світового співтовариства, а також розвиток та вдосконалення військових технологій. Все це закладає основу появи нових «справедливих» причин війни. В такому світі зникають традиційні війни і, на думку Сейома Брауна, починається формування «поліархічного світу», в якому за ресурси, підтримку і лояльність борються не лише держави, а й субдержави, транснаціональні групи інтересів та

міжнародні терористичні організації [5, с. 130]. В таких умовах всі міжнародні актори намагаються легалізувати право на війну за допомогою принципів «справедливої війни». Трансформація сучасних критеріїв теорії «справедливої війни» досліджується в працях таких дослідників як: Х. Сісе [6], М. Уолтцер, Н. Гледіч, С.Стів, Р. Апрусян [1], А. Фененко [7] та І. Кудряшова [3].

Під терміном «справедлива війна» ми інтуїтивно розуміємо обґрунтування війни, як крайньої міри, що не може використовуватися для егоїстичних цілей, а слугує необхідністю захисту людей, які зазнають агресії. «Справедлива війна» це стан, коли ми сприймаємо військові дії як законні та невідворотні. Норвезький дослідник військової етики Генрік Сісе розподіляє критерії «справедливої війни» на три етапи, кожен з яких має власні принципи. Перший – стосується того, як правильно починати війну та коли її початок є правомірним (jus ad bellum), другий – як слід поводитись під час війни (jus in bello) та третій – як правильно підвести підсумки війни (jus post bellum).

Перший етап jus ad bellum передбачає обґрунтування необхідності війни за допомогою таких критеріїв: справедливі причини, добрі наміри, остання можливість, пропорційність, раціональна вірогідність успіху, законна влада. Важливо, щоб рішення про використання збройної сили не було ініціативою військових, таке рішення має приймати лише законно обраний інститут влади, що має найвищі політичні повноваження. Стів Стів запропонував модель раціонального вибору в рамках якої рішення приймає єдиний раціонально мислячий лідер на основі розуміння національного інтересу держави. В даному лідері мають втілюватися патріотизм, відповідальність, стриманість, відчуття міри, мужність, справедливність, мудрість, глибоке розуміння політики та національних інтересів держави супротивника. Таке рішення має відповідати усім конституційним процедурам.

Щоб бути справедливою, війна має розпочинатися лише заради справедливого миру для обох сторін. Мотивом ніколи не може бути помста або ненависть до протилежної сторони. Військові дії можна вважати справедливими лише тоді, коли були задіяні і не допомогли усі альтернативні методи вирішення конфлікту, такі як дипломатичні переговори та економічні санкції. Визначальне значення у сучасній війні відіграють моральні переконання, що повинні бути присутніми в кожному рішенні і направлені на обмеження жорстокості, страждань та руйнувань. Тому для початку війни необхідно мати особливі моральні підстави, які б відповідали позитивній реакції світової спільноти та власних громадян. Необхідно попередити появу ситуації, коли цілі війни є справедливими і моральними, а засоби досягнення та ведення аморальними [1, с. 59].

Справедливими причинами початку військових дій слід вважати інтервенції з ціллю допомоги тим, хто терпить несправедливий напад і страждання, а також покарання тих, що несправедливим чином здійснюють насилля над іншими, або над власним народом. У ХХІ столітті легалізацію в межах даних критеріїв отримують гуманітарні інтервенції, війни з тероризмом, превентивні удари, військовий захист від зовнішнього агресора, покарання агресора, операції по відновленню миру (peace – building), розповсюдження демократії та миру, боротьба зі зброєю масового знищення. Особливу роль у появі таких різновидів війн відіграло розповсюдження терористичних організацій та поява концепцій держав-невдах (failed state). Загрози гуманітарної безпеки стають ключовими викликами сучасних конфліктів. Ціллю гуманітарних інтервенцій є попередження або припинення страждань цивільного населення. Для початку гуманітарної інтервенції повинні бути знайдені чіткі ознаки того, що режим планує або уже готовий до втілення геноциду та іншого масштабного насилля. Причиною також може бути наявність масштабних катастроф, що приховуються владою і не збираються вирішуватися. Гуманітарна операція може мати місце у випадках з державами-невдачами (failed state), в яких відсутнє справжнє політичне управління і йде кровопролитна громадянська війна, яку неможливо зупинити без втручання ззовні. В сучасних умовах гуманітарні інтервенції розглядають як альтернативу класичним міждержавним конфліктам.

В будь-якому випадку перед початком військової операції слід критично оцінювати її необхідність. Війна завжди повинна бути крайньою мірою, до якої вдаються після невдалого застосування всіх альтернативних засобів запобігання насиллю [6, с. 94].

Проблемною, з етичної точки зору, є практика превентивних ударів (preventive strike). Сучасна традиція «справедливої війни» виступає проти превентивного удару і визнає його застосування лише у найбезвихіднішій ситуації та за умов широкої світової підтримки. Під поняттям превентивний удар слід розуміти удар з ціллю заздалегідь знищення військової сили потенційного супротивника. Устав ООН не дає права державам використовувати превентивний удар проти іншої держави, не зазнавши нападу з її боку, тому превентивний удар

залишається спірним критерієм справедливого початку війни і є предметом зловживань [6, с. 150]. У межах справедливого застосування військової сили етичним і легітимним вважається самозахист від жорстокого насилля агресора. Той, на кого здійснили напад, має повне право захищати себе та свій народ. Тому головною метою початку «справедливих війн» є боротьба з джерелом зла та несправедливості і не так принципово хто чи що є втіленням цього зла. Прийнято вважати, що війну не можна розв'язувати проти своїх союзників, у протилежному випадку такі дії можуть завести операцію в глухий політичний кут, бо не отримають схвалення світової спільноти. Ключовим критерієм початку війни є пропорційність, яка втілюється в адекватному співвідношенні завданого насилля та військової відповіді на нього. Недостатня пропорційність проявляється тоді, коли великомасштабні військові операції стають відповіддю на незначні випадки з боку супротивника. Такі ситуації знищують справедливе наповнення військового конфлікту.

Слід зазначити, що у сучасних умовах широкого розповсюдження набуває практика запланованих конфліктів, шляхом їхньої штучної етизації та наближення до принципів «справедливої війни». Цей механізм можливий завдяки процесу виправдання війни шляхом демонізації образу ворога та приписування йому особливої агресивної позиції. Досить часто для створення теоретичної конструкції агресії намагаються створити штучну модель впливу на супротивника. Джерелом такої конструкції у значній частині конфліктів виступають створені стереотипи, які мають негативний відтінок. Прикладом таких дій може слугувати створений американцями, з метою обґрунтування війни, стереотип «Ірак – глобальна загроза». Створення такого штучного обґрунтування носить негативний характер по відношенню до теорії «справедливої війни», бо нівелює її етичне підґрунтя. До таких дій вдаються з прагненням обґрунтувати і виправдати політичні дії більш високими ціннісними пріоритетами та віддаленими цілями [8, с. 63].

Другий етап «справедливої війни» - справедливе ведення бойових дій (jus in bello). На цьому етапі ключового значення набуває моральна оцінка дій усіх учасників конфлікту. Важливим критерієм, що має визначальне значення під час війни, виступає чіткий розподіл населення і об'єктів на військові та цивільне. Мирна частина населення не несе загрози для супротивника і не бере участі у бойових діях. Ця частина населення є повністю беззахисною, тому здійснювати над ними насилля буде протиправним вчинком. Такий розподіл населення на військове та мирне можна визнати диференціацією, що має ключове значення для визнання війни справедливою. Отже, мирне населення не повинно бути ціллю, бо саме це відрізняє «справедливу війну» від геноциду. Слід розуміти, що народ, проти якого ведеться війна, не є ідентичним зі злом, яке намагаються знищити. Для цього необхідно правильно і морально виховувати солдатів та офіцерів. Вони ніколи не повинні принижувати людську гідність і честь, а повинні намагатися завдати найменше шкоди в ході бойових завдань [6, с. 110]. Під час військових

дій найголовнішу роль відіграють такі цінності як чесність, принципи і совість. Для того, щоб війна відповідала критеріям справедливої, ворогуючі сторони мають відмовитися від застосування деяких видів зброї, що приносить надлюдські страждання. До такої зброї можна віднести ядерну, хімічну, біологічну зброю, а також касетні бомби. В процесі військової операції слід з повагою ставитися до культурних та історичних пам'яток. Необхідно зрозуміти, що ціллю війни має бути лише досягнення справедливого миру для всіх учасників.

Заключним етапом війни є її справедливе закінчення (*jus post bellum*). Цей етап є не менш важливим за інші і має свої особливі критерії, дотримання яких слугує підґрунтям для остаточного визнання війни справедливою. Для початку процесу завершення бойових дій необхідним є відповідність наступним критеріям:

1. справедливі причини - тобто такі причини, які слугують завершенням війни, заключенням мирного договору та є прийнятними для обох сторін;

2. законні повноваження – всі сторони, які беруть участь у встановленні порядку та справедливого миру, повинні бути визнані законними як у межах своєї держави, так і на міжнародному рівні;

3. прозорі домовленості – домовленості про закінчення війни мають носити відвертий і прозорий характер та забезпечувати неможливість повторного конфлікту;

4. справедливість з обох сторін – мають бути початі процеси по притягненню до відповідальності військових злочинців з обох сторін;

5. примирення – сторони, що розпочали процес закінчення війни мають допомагати процесу примирення та взаємного порозуміння між їхніми народами та світовим співтовариством.

Всі сторони конфлікту повинні зрозуміти, що сторона яка зазнає поразки, має право на справедливе і гідне відношення до себе. Повага до протилежної сторони відіграє визначальне значення на цьому етапі. Лише при загальному аналізі всіх етапів та наслідків війни можна говорити про її загальну справедливість. Це потрібно тому, що досить часто «справедлива війна» призводить до використання насилля проти мирного населення. Прикладом цього може бути операція «Буря в пустелі» у 1991 році, коли США та їх союзники безпосередніми бомбардуваннями не завдали шкоди мирному населенню, але наслідками бомбардувань стало погіршення якості питної води, що призвело до розповсюдження хвороб серед населення.

Важливо також окремо проаналізувати такий критерій «справедливої війни», як війна з тероризмом. Такий тип військових дій передбачає особливий характер операцій, тому моральні критерії відіграють у такій війні ключове значення. Межею, що породила новий тип війн з терором, слід вважати 11 вересня 2001 року, коли відбулася терористична атака на США. Таке твердження можна підкріпити тезою Стейна Теннісона про те, що після 11 вересня світ вступив у стан «глобальної громадянської війни» [6, с. 145]. У загальному вигляді тероризм можна визначити як збройні акції проти громадянського населення, головною метою яких є

залякування та психологічна дестабілізація. Такими терористичними угрупованнями керує ненависть і сильне бажання справити враження на світову спільноту [6, с. 136].

Особливість застосування теорії «справедливої війни» у боротьбі з тероризмом полягає в тому, що більшість ударів по терористичним угрупованням являють собою удари по території інших держав, тому великого значення у таких випадках набуває широка підтримка у регіоні та світі в цілому. Для США війна з терором почала обґрунтовуватися як оборонна війна. З цього приводу слід сказати, що Статут ООН підкреслює можливість оборонної акції лише протягом такого часу, який необхідний для відбиття нападу. На думку багатьох дослідників, у 2003 році США порушили принцип крайньої міри та принцип оборонної війни під час інтервенції в Ірак. Легітимачію даної військової операції США проводили за допомогою таких аргументів: допомога іракському народу, що жорстоко придушений режимом Саддама Хусейна; необхідність розповсюдження демократії на Близькому Сході; прагнення зламати міжнародну терористичну систему, знищивши її помічника Саддама Хусейна. Ці аргументи апелювали до таких критеріїв, як: боротьба зі зброєю масового знищення; гуманітарна допомога; боротьба з тероризмом. Після подій 11 вересня 2001 року М. Макфол одним з перших виступив з «Доктриною свободи» та з ідеєю «нового хрестового походу» проти загальносвітової терористичної загрози в ім'я перемоги не просто демократії, а американської демократії [8, с. 58]. Обґрунтовуючи військові операції проти тероризму, Буш у своїй доктрині зробив ставку на те, що США не будуть робити розмежування між тими, хто спланував атаки на США, та тими, хто переходує на своїй території терористів. Він заявив: «Наша відповідальність перед історією зрозуміла: відповісти на ці атаки та позбавити світ від зла» [7, с. 138]. Таким чином, США прагнули взяти на себе роль нації – месії. Американці доводили, що вони мають право застосувати силу першими для нейтралізації прямої небезпеки, що насувається на них. Проте, на думку Генріка Сісе, слід зрозуміти, що теорія «справедливої війни» націлена на обмеження руйнівної сили війни, а не на її легалізацію [6, с. 47].

Необхідно зазначити, що війна з тероризмом трансформувала звичне сприйняття і застосування критеріїв «справедливої війни», які у такому випадку втрачають своє смислове наповнення та призначення. Проаналізуємо цю зміну на прикладі ключових критеріїв обґрунтування «справедливої війни» таких як: легітимна влада; раціональна вірогідність успіху; добрі наміри; крайня міра; диференціація населення на мирне та військове; справедливі причини. Критерій легітимної влади зазнає викривлення по тій простій причині, що терористичні угруповання, проти яких ведуться збройні дії, не мають легітимної та законної влади, яка б могла приймати правове рішення про необхідність війни. Під час війни проти тероризму втрачається здатність диференціації населення та споруд на військові і невійськові через те, що навіть громадянське населення може бути осередком терористичної загрози, а терористичні угруповання

можуть переховуватися у будівлях мирного населення та використовувати їх для маскування розробки зброї. Це призводить до того, що такі будівлі можуть ставати ціллю атаки з боку миротворців. У випадку з терористичними організаціями принцип диференціації населення працює у зворотному напрямку, бо саме мирне населення та будівлі є їх головними цілями для атаки. Війни проти тероризму досить рідко відповідають критерію крайньої міри через те, що найчастіше вони стають спонтанною швидкою відповіддю на загрозу і не враховують можливості використання альтернативних засобів попередження війни з тієї причини, що супротивник не має власної території та легітимної влади. Також ціллю таких конфліктів стають священні та історичні пам'ятки, що неприпустимо в межах справедливих критеріїв війни. Безглуздом у такій війні виявляється і такий критерій, як раціональна вірогідність успіху тому, що військовими засобами тероризм здолати неможливо, ні за яких умов, бо це явище є продуктом суспільства й буде існувати до тих пір, поки цього бажатиме саме суспільство. Якщо в традиційному значенні такий критерій, як добрі наміри вимагає обґрунтування моральності війни, то у випадку війни з тероризмом цей критерій не потребує обґрунтування, бо направлений на боротьбу з тероризмом, що є втіленням зла. Тому війна з тероризмом завжди позиціонується як «добра» і така, що не піддається сумніву. На таких самих засадах базується трансформація і критерію

справедливі причини. В сучасних умовах ні в кого не викликає сумніву, що захист людства від такого явища, як тероризм є справедливою причиною початку збройних дій, що відкидає необхідність пошуку таких причин. Отже, стає зрозуміло, що у випадку війни з тероризмом критерії «справедливої війни» зазнають смислових змін у порівнянні з традиційним значенням. Такі критерії досить часто не потребують етичного обґрунтування чи доведення.

Висновки. В процесі дослідження ми зробили аналіз сучасного стану концепції «справедливої війни». Було виявлено ключові теоретичні конструкції етичного обґрунтування військових операцій, а також критерії, які використовуються у цьому процесі. У війні було виділено три етапи, на кожному з яких присутні власні критерії обґрунтування необхідності насилля і лише докладний аналіз усіх етапів дає можливість говорити про відповідність війни принципам «справедливої». Слід зазначити, що дослідження сучасного стану теорії «справедливої війни» допомогло нам зрозуміти природу збройних конфліктів у XXI столітті. Сьогодні збройні дії представлені у формі асиметричних війн, які і визначають специфіку формування етичних аргументів необхідності збройного насилля в межах теорії «справедливої війни». На прикладі війни з тероризмом нам вдалося простежити еволюцію сучасної війни та трансформацію критеріїв її етичного обґрунтування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Р.Г. Метанормативное содержание принципов справедливой войны / Р.Г. Апресян // Полис. – 2002. - №3. – С.57-71.
2. Кавешников Н. Малые и вредные / Н. Кавешников // Международные процессы. – 2008. - №3. – С.84-92.
3. Кудряшова И. Легко ли быть средневеликим... / И. Кудряшова // Международные процессы. – 2008.- №3. – С.78-83.
4. Коньшев В.Н. Война как средство политики: современные американские подходы / В.Н. Коньшев // ОНС. – 2004. - №5. – С.110-119.
5. Миронюк М. Факторы силы в американской политике / М. Миронюк // Международные процессы. – 2007. - №2. – С.128-132.
6. Сисе Х. Справедливая война ? О военной мощи, этике и идеалах / Х. Сисе. – М., 2007. – 176с.
7. Фененко А. Сила и легитимность в современном мире / А. Фененко // Международные процессы. – 2008.- №2. – С.137-139.
8. Шеклеина Т. Новый «крестовый поход» республиканцев: как появилась доктрина Буша / Т. Шеклеина // Международные процессы. – 2007. - №3. – С.56-72.